
DEĞERLENDİRMELEER

Sprichwörter der Kasachen, Übersetzt und bearbeitet von Mark Kirchner, Turcologica, Herausgegeben von Lars Johanson, Band 15, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1993, XIX + 196 s.

Türk dünyası içerisinde yer alan hemen hemen bütün toplulukların halk edebiyatı örnekleri içinde en çok bilineni, üzerinde en fazla durulmuş olanı veya bir başka ifadeyle hakkında en geniş yayın bulunan türü, hiç şüphesiz ki, atasözleri olmuştur. Hemen her yıl çeşitli dergilerde, gazetelerde ve diğer yayın organlarında bu konu ile ilgili birçok yazı çıkmakta, radyo ve televizyonlarda söz açılmakta, örnekler verilmekte veya ciddî bilimsel araştırmalara zemin hazırlanmaktadır.

Yüzyıllardan beri süzüle süzüle günümüze kadar gelmiş olan atasözlerinin çok kısa ama o derece de vurucu anlamlar taşıdığını gösteren binlerce örnek, çağdaş insanımızın da işine yaramakta, ona farklı yerlerde ve zamanlarda yardımcı olabilmektedir. Fazla lâf etmeden, sözü en anlamlı ve vurucu yerde kesmek isteyenlerin sık sık bu değerli dil malzemesine başvurduğunu görmekteyiz. Verilen örneğin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla da bir iki atasözünün aktarılması, dinleyicilerin konuşanla daha iyi iletişim kurmasına fırsat tanımakta, böylece anlaşma zemini daha kolay bulunabilmektedir. Bu yola başvuranların başında da Kaşgarlı Mahmud'u saymamız, bir hakkın teslim edilmesi demektir. "Böri komşusun yimes" biçiminde aktardığı bir atasözünün, aradan yüzlerce yıl geçtikten sonra, günümüzde de "kurt komşusunu yemez" biçimiyle bulunduğunu bilmemiz, onun *Divan ü Lâgat-it-Türk*'ü ile günümüz insanının pek de fazla bir farkının olmadığını anlamamıza kolaylık sağlamaktadır. O dönemde yaşayan insanların da, günümüz insanların da aynı tutum ve davranışlar içinde bulunduğunu gösteren kanıtların böylesine atasözleri aracılığı ile kolayca görünmesi, buna diğer Türk topluluklarının da değişik varyantlarla eklemelerde bulunması Türk dünyasının bu ortak dil malzemesinin ne kadar değerli bir mal-

zeme olarak görüldüğünün önemli bir kanıtıdır.

Kazakça üzerinde yaptığı çalışmalarla tanıdığımız Mark Kirchner de bu kez Kazak atasözlerini ele alarak bu güzel eseri ortaya koymuş ve böylece geniş Türk dünyası içinde önemli bir Türk topluluğunun dil malzemesini de aktararak diğer topluluklarla karşılaştırmalar yapmamıza fırsat tanımıştır. Kitabını şöyle bir karıştırdığımızda, aktardığı dil ve buna bağlı olan kültür malzemesinin ne kadar yararlı olduğunu hemen görüyoruz. Dil ile kültür arasındaki sıkı bağların atasözleri bünyesinde hangi boyutlarda ortaya çıktığını anlamak için insanların mutlaka o dilin deyimlerini ve atasözlerini bilmeleri, ama kullandıkları yerleri de bilmelerinin gerektiğini söyleyebiliriz. Yeri ve zamanı geldiğinde kullanılan bir atasözünün, çok eskilerden gelen bir kültür birikiminin sonucu olduğunu pek düşünmeyiz, ama dil-kültür bağlantısı da en iyi biçimde karşımıza atasözlerinde çıkarır.

Mark Kirchner'in daha önceki yıllarda da Kazak atasözleri ile ilgili bir çalışması yayımlanmıştı. *On some stylistic features of Kazah proverbs* (M. van Damme- H.Boeschoten, Herausgeber, Utrecht Papers on Central Asia, Utrecht, 1987, s. 223-228) başlığını taşıyan bu çalışmasından sonra böyle hacimli bir araştırmanın onun elinden çıkmış olması, Türkologlar tarafından sevinçle karşılanması gereken bir olay... İstanbul'daki Kazak göçmenlerden topladığı dil malzemesini toplayıp işleyen ve bununla ilgili eserini de¹ veren Mark Kirchner'in bu yoldaki gayretlerinin eksilmemesi en büyük dileğimizdir. Türkiye Türkçesine uzak gibi görünen Kazakçanın bu güzel örneklerini derleyip toplayan ve bunları Türkoloji dünyasına kazandıran Mark Kirchner, çalışmalarıyla genç Türkologlara da örnek olmaktadır.

Kitabın hemen başındaki "İçindekiler" sayfalarından sonra yer alan "Giriş" bölümünün ilk anda pek alışılmadık biçimde yararlanılan kaynaklara ayrıldığını görüyoruz. Bizde pek az rastlanan bu düzenin Batıda zaman zaman örnekleri vardır.

Özellikle son yıllarda basılan kitaplarda bu tür bir yolun tercih edildiği ve

1 Daha geniş bilgi için bkz. Prof. Dr. Nevzat Gözaydın, *Türk Dili*, sayı: 506, Şubat 1994, s. 156 vd.

bibliyografyanın artık en son sayfalarda değil de, hemen kitabın başında yer almasına dikkat edildiği görülmektedir. Mark Kirchner de bu yola başvurmuş ve iki sayfalık bir kaynakçayı burada vermiş (s.XI-XII).

Atasözüne Kazakçada karşılık olan terimden başlayarak yaptığı açıklamalarını da hemen bu bölümün arkasına yerleştiren Mark Kirchner, atasözünün ne olduğunu açıklayan bazı kaynaklardan yararlanmış, onların düşüncelerini aktarmıştır. Kendisinin de belirttiği gibi, Balkanlardan Doğu Sibirya topraklarına kadar uzanan geniş bölgede yaşayan Türk topluluklarının atasözleri hakkında bir yandan popüler yayımlar yapılırken, diğer yandan da bilimsel çalışmalar ortaya konmuştur. Kirchner Kazak atasözlerinin kültürel açıdan bakıldığında müslüman olan ve olmayan topluluklar arasında, orta bir yerde bulunduğunu söylemektedir. Göçebe ve yerleşik Türklerin de burada söz konusu olduğunu hemen belirtelim. Volga nehri ile Altay dağları arasında yaşayan Kazakların güneyde yerleşik ama İranlılaştırılmış (iranisiert) Türk topluluklarından, Ruslardan ve kuzeyde de müslüman Tatar misyonerlerden etkilendiklerini belirten yazar, amacının geniş malzeme içinde yer alan atasözlerini belirli bir tasnif ile sunmak olduğunu söylemektedir. Bilinçli olarak diğer Türk topluluklarının paralel atasözlerini almadığını, Arapça, Farsça ve Avrupa'daki dillerden de örnekler vermediğini açıklayan Kirchner, sadece Kazak dil malzemesini vermiştir, ama bençe birkaç Türk lehçesindeki paralelleri bu Kazak atasözlerinin altında sıralayabilseydi, Türkologlar için eşsiz bir başvuru kitabını hazırlamış olurdu. Böylece okuyucular da, hangi atasözünde hangi lehçede, ne tür değişiklikler olduğunu kolaylıkla görebilir; bu karşılaştırmalar sonunda belki başka çalışma konularına bir kıvılcım çakılmış olurdu. Elimizde her lehçeye ait düzenli ve sistematik bir atasözleri kitabı bulunmadığı için Türk Dünyasının bu konudaki benzerliklerini veya farklılıklarını ancak bu tür bir eserde görmemiz mümkün olabileceği için, yakın zamanda ana kaynaklarımız arasında yer alması muhtemel böyle bir kitabın Türkoloji dünyasında da sevinçle karşılanacağını bir kez daha vurgulayalım.

“Bu çalışmanın kaynakları” başlığını taşıyan alt bölüm içinde önce el yazmaları hakkında bilgi veren Mark Kirchner, daha sonra basılı nüshalar üzerinde durmaktadır. Burada hocamız Saadet Çağatay'ın Kazakça Metinleri (Ankara 1961) ilk sırayı alırken diğer önemli iki kaynağın da Ötebay Turmancanov'un

1959 ve 1980 yıllarında çıkardığı Kazakça iki ayrı kitap, daha doğrusu atasözleri antolojisi, olduğunu okuyoruz. Bu yazılı kaynaklardan başka, Kirchner'in sözlü kaynaklardan da yararlandığı anlaşılmaktadır. Yazılı kaynaklardan topladığı malzemeyi İstanbul'daki Kazak göçmenleri arasında çalışırken (Nisan 1990-Mart 1991) Molla Halife Altay'a gösterdiğini belirten yazar, Kazak sözlü kültürünü en iyi bilenlerden biri olduğunu belirttiği Altay'ın kendisine yardımcı olduğunu, otuzdan fazla bir arada bulunma sırasında birçok bilgiler eklediğini ve derlemenin de teyp bantlarına kaydedildiğini açıklamaktadır. Başka kaynak kişilerin verdiği bilgilerin, az çok farklılıklar gösterdiğini de söyleyen Kirchner bu farklılıkların fazla önemli olmadığını da açıklamaktadır. 1917 doğumlu Halife Altay'ın değerli bir kaynak kişi olduğu anlaşılıyor, ancak Kirchner yine de diğer kaynak kişilerden aldığı bilgileri kitap içinde ve yeri geldiğinde vermekte, varyantları bazen bir tek kelime bile olsa hemen göstermektedir. Kazakça-Rusça olarak basılmış bulunan ve içinde yaklaşık üç bin kadar atasözü bulunan Akkozın'ın (1990) kitabının değerlendirilmediğini belirten yazar, buna karşılık Kazakça-Almanca atasözleri kitabının elden geçirildiğini de belirtmektedir².

Çalışmanın düzenlenmesi ile Kazakça transkripsiyonun nasıl hazırlandığını da kısaca açıklayan Kirchner, atasözlerinin bölüm bölüm yayımlanmasına geçmiştir.

Kitabın içindeki atasözleri konularına göre önce ana bölümlere, daha sonra da kendi içlerinde alt bölümlere ayrılmıştır. Birinci konu "Birey" olarak on beş alt bölümün atasözlerini aktarmaktadır (s.1-90). İkinci ana konu "Aile"dir. Bunun da üç alt dalı bulunmaktadır (s.91-107). Üçüncü bölüm ise altı (s.108-149), dördüncü bölüm veya ana konu dört (150-151), diğer Kazak atasözleri tek bölüm içinde (152-166) aktarıldıktan sonra "atasözü" kavramı dışında kalan malzeme altıncı konuyu üç alt dalda işlemektedir (s.167-170). Atasözlerinin dizinlerini de yapan Kirchner'in bunları ayrı olarak yedinci ana bölümde topladığını görüyoruz. Buradaki iki dizinde önce, atasözünün başlangıç formelini, ikincisinde ise anahtar kelimenin ön plâna çıkarıldığını anlıyoruz (s.171-196).

Okuyucularımıza daha geniş bilgi verebilmek amacı ile aşağıya bazı örnek-

2 M. Sabiytova - R.Latipova, *Nemişse - kazakça maqal - metelder*, Almatı, 1991.

leri aktarıyorum. Böylece amatör veya bilim kaygısı ile bundan böyle yapılacak çalışmalarda, sistematik bir düzenlemenin ne kadar işe yarayabileceğini de göstermiş olacağım.

“Birey” ana başlığını taşıyan bölüm ile bunun alt bölümlerinden seçtiğimiz atasözlerini aşağıya tasnif numaraları ile alıyorum:

“1. Birey, 1.1. Gerçeğin değişmezliği, 1.1.1. Kötülüğün değişmezliği, 1.1.2. Dış ve iç özellikler, 1.2. Hayatın akışı, 1.2.1. Gençlik, 1.2.2. Yaşlılık, 1.2.3. Ölüm, 1.3. Kader, 1.4. Aksi dakikalar, 1.5. Talih ve başarı, talihsizlik ve başarısızlık, 1.5.1. Talih, 1.5.2. Başarı, 1.5.3. Talihsizlik, 1.5.4. Başarısızlık, 1.6. Akıllılık, 1.6.1. Akıllılık, 1.6.2. Bilgelik, 1.6.3. Aptallık, 1.6.4. Bilgisizlik, 1.7. Kötü ve tehlikeli insanlar, 1.8. Ceza ve ödül, 1.9. Talep eden insan, 1.9.1. Kendini beğenmişlik, 1.9.2. Palavracılık, 1.9.3. Hırs, 1.10. Sessiz insan, 1.10.1. Alçak gönüllülük, 1.10.2. Yaltakçılık, 1.11. Vermek ve almak, 1.11.1. Cömertlik, 1.11.2. Cimrilik, 1.12. Güçlü ve zayıf insan, 1.12.1. Cesaret, 1.12.2. Korkaklık, 1.12.3. Kuvvetlilik, 1.12.4. Zayıflık, 1.13. Çalışma ve bedeli, 1.13.1. Çalışkanlık, 1.13.2. Çalışan kazanır, 1.13.3. Sabır ve metanet, 1.13.4. Düzenli çalışma, 1.13.5. Vaktinde çalışma, 1.13.6. Tembelliğin zararı, 1.14. Mal edinme ve kazanma, 1.14.1. Yabancı ve öz mal, 1.14.2. Borçlar, 1.14.3. Zarar, 1.15. Yoksul ve zengin, 1.15.1. Zengin olmak, 1.15.2. Yeni zengin (sonradan görme), 1.15.3. Zenginler, 1.15.4. Yoksul olma, 1.15.5. Yoksullar.” (s. VII vd.).

Görüldüğü gibi çok dikkatli ve titiz bir dağılım gösteren bu birinci bölümden örnek olarak şunları aktarabilirim:

“1.1. Gerçeğin değişmezliği” alt bölümünden:

- attın bəri tulpar, qustın bəri suñqar bolmas.

Her at yarış atı, her kuş şahin değildir.

(Herkes büyük işler başaramaz.)

- attın atı ülken, tüyenin tabanı ülken.

Atın adı, devenin tabanı büyük.

(Herkesin güçlü bir yanı vardır.)

- ayyırdı neden salsan attı sonan minersin,

Aygırı nerede salarsan, ata orada binersin.

(İnsan iyi bir iş yaparsa, sonucu da iyi olur.)

- qara qus basıp sunqar šašip žeydi.

Kartal konduğu yerde, şahin parçaladığı yerde yer.

(Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır.)

- qulan qırda, qunduz suwda.

Yaban eşeği kırdı, kunduz suda.

(Herkes dilediği gibi yaşar.)

- tawına qaray toğay, šoşqasına qaray toray.

Dağına göre orman, domuzuna göre yavrusu.

(Herkes kendini, kendine ve çevresine göre geliştirir.)

- žüyrikten žüyrik šiqsa ayağı tüpirlar.

Yarış atı yarıştan çıksa, ayağıyla yeri teper.

(Kimse başkasının daha iyi olduğunu istemez.)

- qas žüyrikte sin bolmaş, qas suluwda min bolmas.

Gerçek yarış atının denemeye ihtiyacı yoktur, gerçek güzellik kusursuzdur.

(Kim gerçekten asil işler yaparsa hata yapmaz.)

Burada bir başka noktayı da belirtmeden geçmek istemiyorum.

Yazarın bibliyografya listesinde yer alan ve daha 1989 yılında basılmış olan Ferhat Tamir'in *Barköl'den Kazak Türkçesi Metinleri*, (Ankara) başlığını taşıyan eserini karşılaştırma yapmak için ele almamış olması da bir eksiklik. Hiç olmazsa Çağatay'ı gösterdiği gibi Tamir'i de bu atasözlerinin altında gösterebilirdi. Böylece Kazak atasözleri hakkında karşılaştırmalı bir metin elimizde bulunurdu. Şöyle bir bu iki kitabı karşılaştırdığımızda, bazı farklılıkların göze çarptığını da anlıyoruz. Söz gelimi, Kirchner'de 299, Tamir'de 6 küçük bir fark verirken Kirchner'de 693 tek dize olmasına karşılık Tamir'de 11 ikinci bir dize ile daha da zenginleştirilmiştir. Aşağıda bu tür farklılıklardan gözüme çarpanları kısaltmalarla aktarmak istiyorum. (Kirchner: Kir/Tamir: Tam)

Kir:32/ Tam:23, Kir:2/Tam:35, Kir:246/Tam:37, Kir:251/Tam:44,
Kir:34/Tam:50, Kir:414/Tam:63, Kir:287/Tam:74, Kir:373/Tam:75,

Kir:273/Tam: 76, Kir:204/Tam:89, Kir:519/Tam: 113, Kir:35/ Tam:148... Titiz bir çalışma ve sıkı bir kontrolden sonra bu karşılaştırma listesinin daha da uzayacağı kuşkusuzdur.

Almanya'nın yetiştirdiği genç Türkologlardan Mark Kirchner'in bilgi dünyamıza kattığı bu eseri, dil ve folklor ilişkilerinin bir yüzünü sahne önüne çıkarması dolayısıyla da önemli bir kitap... Her iki alanın birbiriyle kesiştiği kavşak noktasında bu ve buna benzeyen diğer eserlerin yazılması, kültürümüzün zenginliğini ve yaygınlığını kanıtlayan değerli belgeler olarak durmaktadır. Bunları Türkoloji alanında çalışanlara sunmak için çaba gösteren ve bu çabalarında bir hayli de başarılı olan Mark Kirchner'i bu eseri dolayısıyla kutluyorum. Diğer yandan Almanya'da zor şartlara rağmen Turcologica serisini sürdüren Prof.Dr. Lars Johanson'u ve bu tür kitapları basıp dağıtan Harrassowitz yayın evini de, olumlu çalışmalarını da göz ardı etmemek gerekir, diye düşünüyorum... Türkoloji gerçek yerini yerli ve yabancı bilim adamlarının ciddi, tutarlı ve titiz çalışmalarıyla bütün dünyada alacaktır. Yeter ki, bizim kendi resmî ve özel kurum ve kuruluşlarımız bu işin ne kadar önemli olduğunun bilincine gerçekten varıp bilim adamlarından desteklerini esirgemesinler...

PROF. DR. NEVZAT GÖZAYDIN